

BİBLİYOGRAFYA

J. Mellaart, The Archaeology of Ancient Turkey, The Bodley Head, London, 1978. 111 sayfa, 23 siyah-beyaz resim, 4 levhada 13 renkli resim, 21 çizim, 3 plan, 4 harita, arkada yayımlar ve dizin.

Arkeolog Hamit Zübeyr Koşay'a sunulan kitap dokuz bölümü içerir. Bölümler sırayla şu başlıklar altında toplanmışlardır:

1. Çatal Hüyük: Neolitik Devrim, 2. Hacılar: Erken boyalı çanak çömlek, 3. Troy ve Alacahöyük: İlk Tunç Devri, 4. Kültepe (Kaneş) Orta Tunç Devri, 5. Eski Hitit Krallığı, 6. Yeni Hitit Krallığı, 7. Muşki ve Hatti: Frigler ve Yeni Hititler, 8. Urartu, 9. Lidyalılar ve İonyalılar.

Çatal Hüyük adlı birinci bölümde yazar, kendisinin 1951-53 yıllarında güney Anadolu'da yaptığı yüzey araştırmalarına değin ilim adamlarınca en eski kültürlerin Mezopotamya'da ortaya çıktığını ve Anadolu'da çok eskilere inen yerleşim merkezlerinin olmadığına inanıldığını belirterek, bu inancın kendi araştırmalarında toplanan çanak çömlek parçalarının Neolitik, Erken ve Geç Kalkolitikte ait olduğunun saptanmasıyla sarsıldığını ve 1954 yılında Beycesultan'da, 1957 yılında Hacılar'da yapılan kazılar sonucu en az Mezopotamya'daki yerleşmeler kadar eski yerleşme alanlarının Anadolu'nun bu yörelerindeki varlığının kanıtlandığını gözler önüne serer. Beycesultan'da kazılar yardımıyla geç kalkolitikten (M.Ö. 5500 - 4000) daha erken bir yerleşme olmadığına anlaşıldığını belirten yazar, Hacılar akeramik ya da «çanak çömlek öncesi» Hacılar yerleşmesinin M.Ö. 7500 yıllarına tarihlendiğini söyler. Kısaca özelliklerine değinilen bu yerleşmenin yaklaşık olarak bin yıl boyunca terkedildiğini söyleyen Mellaart, bu boşluğun doldurulması amacıyla Çatal Hüyük kazılarının sürdürülmesine karar verdiğini açıklar.

Yakın Doğu'da bilinen en büyük Neolitik yerleşmelerden biri olan Çatal Hüyük'te 14 yapı katı saptandığını, bu katların o zaman-

lar radio carbon yöntemiyle M.Ö. 6250-5400 yıllarına tarihlendiğini, oysa bugün ağaç-halkası yöntemiyle ulaşılan yeni gelişmelerle tarihlerin 1000 yıl daha erkene alındığını açıklar (M.Ö. 7100-6300). Yalnızca çok küçük bir bölümünün kazılmış olmasına karşın Çatal Hüyük'ün bu ilk insanları hakkında ayrıntılı ve canlı bir tablo çizebildiğini söyler. Yazara göre Çatal Hüyük uygarlığın ilk düzenli kentidir ve «ilk»ler zinciri burada karşımıza çıkmaktadır: ilk ayna, ilk çanak çömlek, ilk dokuma, ilk ahşap kaplar gibi. Daha sonra Çatal Hüyük ekonomisine değinen yazar, sayfa 16'da şu bilgileri verir: «Halkın yaklaşık % 60'ı güçlü ve dayanıklı eurafrika ya da proto-Akdeniz gurubuna aitti. Üst paleolitikte yaşayan ataları gibi dolikosefalik (uzun kafalı) idiler. Ancak burada iki ayrı ırk daha vardı. Eurafrikaların bir kolu olan ince kemikli Akdenizliler (% 17) ile yuvarlak kafalı Alpinler (% 24). Her iki gurup da M.Ö. 1000 yıllarında Levant'ın Natufian kültüründe görülmeğe başlarlar. Bir göç dalgasının olduğu varsayılırsa, Neolitik kültürün güney ve batı Anadolu'daki hızlı yayılımı, bu göç edenlerin teknoloji, sanat ve dili beraberlerinde getirdikleri gözönünde tutulduğundan açıklanmış olur».

Mellaart 19. sayfada Çatal Hüyük'e dışarıdan getirilen mallara dikkati çeker. O'na göre Akdeniz'den deniz kabukları, Suriye'den çakmak taşı, Ergani'den olasılıkla ham bakır, Kilikya'dan da kurşun getirilmekteydi. Çatal Hüyük uygarlığının ansızın ortaya çıkmadığını, fakat yaklaşık M.Ö. 35000-10000 yıllarında yaşamış olan üst paleolitik insanlarından beri süregelen ilerlemenin en üst noktasına eriştiğine değinir. Yazara göre Çatal Hüyük'ün bu uzak geçmişle aralarında yakın bağlar vardır. Halkın çoğunluğunun fiziksel antropolojisi, iskeletleri kırmızı okır ile boyama gibi gömme alışkanlıkları bu bağlara örnektir. Yazar bu bölümü şu sözlerle bitirir: «Neolitik uygarlığın kökenleri hala karanlıktır. Anadolu'da çanak-çömlek öncesi devirlerin bir araştırmasının başladığı söylenemez. Hala karanlıkta el yordamıyla yürüyoruz».

İkinci bölümü (s. 23-26) oluşturan Hacılar: Erken Boyalı Çanak Çömlek: başlığı altında Çatal Hüyük'ün M.Ö. 6300 yıllarında nehrin karşısında yeniden kurulduğu devirde, Hacılar geç Neolitik katında bir yıkıntının kanıtlarının olduğunu belirtir. Hacılar geç neolitik yerleşmesindeki (Kat VI) kültürün Çatal Hüyük'ten ayrılan özelliklerine yer veren yazar, Hacılar erken kalkolitik çanak

çömlüklerinin biçimlerinde görülen atılım ve inceliğin erişilmeyecek bir düzeye ulaştığını savunur. Erken kalkolitik devrin bir yangınla son bulduğunu söyleyen Mellaart, Anadolu'nun geç kalkolitik devrinin (M.Ö. 5600-4000) hala *karanlık çağ* olma niteliğini koruduğunu belirtir.

Troy ve Alaca Höyük : İlk Tunç Çağ : adını taşıyan üçüncü bölüm 27-42 sayfalarda anlatılmıştır. Yazar, Anadolu'nun İlk Tunç Çağı için önerilen M.Ö. 3100 tarihinin C14 ve ağaç-halkaları yöntemiyle üç yüzyıl daha geri atılarak 3400 yıllarına tarihlendiğini, ancak bugün Anadolu arkeolojisinde M.Ö. 4000 yıllarının Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı arasında sınır olarak kabul edildiğini belirtir. İlk Tunç çağda Mısır ve Mezopotamya'da görülen değişim ve buluşlara (yazı gibi) değinen yazar Tunç Çağın Anadolu'da başlamasına Mezopotamya, Suriye ve az da olsa Mısır ile yapılan ham madde ticaretinin neden olabileceğini söyler. Yazara göre İlk Tunç 1'de (M.Ö. 4000-3400) metal kullanımı azdır. İT2'de (M.Ö. 3400-2700) daha fazla bakır, arsenik-bakır ve kalay-tunç yanyana görülmektedir. Metal işçiliğinin üst düzeye ulaşması bakır, arsenik ve kalayın yanısıra İT3'de (M.Ö. 2700-2150) altın, elektron, gümüş ve az da olsa demirin kullanımıyla gerçekleşir. İlk Tunç mimarisine Poliochni kentinin özelliklerini sıralayarak başlayan yazar, Troy ve Tarsus yerleşmelerinin bilinen niteliklerini verir. Sayfa 39 ve devamında İT2'nin en önemli yeri olan Alacahöyük'te Türk arkeologlarınca kazılan onüç «kralî mezarı» (M.Ö. 2900-2700) anlatan yazar, o çağın çeşitli kültürleriyle bu mezar buluntuları arasındaki benzerlik ve ayrıcalıkları inceledikten sonra şu sonuca varır : «Alacahöyük mezar buluntularının bize, yakın ve uzak komşu ülkelerin kültürleriyle çeşitli ve çok yönlü bir ilişki içinde bulunduğunu gösterir. Aynı görüş Prof. T. Özgüç tarafından kazılan ve İT3'e ait olan Erbaa yakınındaki Horoztepe mezarları için de söylenebilir».

Yazar bu bölümün sonunda, İlk Tunç Çağ'dan Orta Tunç Çağ'a geçişin Anadolu'da doğu ve Kilikya dışında, saldırılardan uzak barış içinde olduğunu, İT3'de yavaş yavaş gelişen kültürün Orta Tunç Çağ'da Mezopotamya ile ticarî ilişkilerin kurulması sonucu doruğa ulaştığını, Asur tacirlerinin çivi yazısını Anadolu'ya getirerek tarihî dönemin başlamasına neden olduklarını söyler.

Kültepe (Kaneş) : Orta Tunç Çağ I, başlıklı dördüncü bölüm 44-56 sayfalar arasında yer almaktadır. Yazar bu çağda Mezopotamya'da meydana gelen olaylara değindikten sonra bu çağın en büyük özelliğinin Asur'dan Anadolu'ya gelen çok sayıda tacirin M.Ö. 2050-200 yıllarında Orta Anadolu'nun ticaretine egemen oluşu olduğunu belirtir. En önemli Asur ticaret kolonisi olan Kültepe (eski Kaneş) kentini anlatan Mellaart, Kültepe'nin Orta Tunç Çağ'a ait II. ve onu izleyen Ib katında ele geçen tabletlerden edinilen bilgilere yer verir. Sayfa 52'de çağın tarihî olaylarını özetler. Yazar daha sonra Kaneş II ve Ib evrelerinden çıkan tabletlerin incelenmesiyle varılan sonuçlara göre; Indo-Avrupai dili konuşanların Anadolu'ya geliş ve yayılışlarının yaklaşık olarak M.Ö. 2700 yıllarına tarihlenebileceğini, Hatti bölgesine yerleşen bu insanların barışçıl yollarla kendilerini kabul ettirdiklerini, kendilerine oturdukları ülkenin adını alarak Hattitiler dediklerini anlatır. Bu insanların Hatti dinini benimsemelerine değinen yazar, büyük bir olasılıkla Hititli olmayan Anitta'nın Asur ticaret kolonilerini ele geçirerek başlattığı savaşın Pers kralı Kiros'un M.Ö. 546'da *pax persica*'yı kurmasına dek sürdüğünü yazar. Orta Anadolu'daki höyüklerin çoğunun Hititler'den çok bu ticaret çağına ait olduğunu ve Hitit uygarlığının köklerini burada aramanın doğru olacağını öneren yazar, aynen şöyle der : «Bu çağın silindir mühürleri üzerinde görülen dinsel betimlemeler, Hitit kabartmalarının (varsa duvar resimlerinin) atalarıdır. Hayvan biçimli kaplar kil ve taş yontularda olduğu kadar metal kapların yapımında da esin kaynağı olmuştur. Hitit çanak çömleği de salt koloniler çağının zengin ve çeşitli keramik repertuarının değerinden bazı şeyler yitirmiş bir yansımasıdır».

Eski Hitit Krallığı : Orta Tunç 2, başlığı altında (s. 57-65), Anitta'nın ölümünden yüz yıl sonra, M.Ö. 1785'de, Kussara kralı Hattusilis I'in başa geçtiğini ve lanetlenen Hattuşa (Boğazköy) kentinin başkent olarak yeniden kurulduğunu anlatır. Hititlerin ilk kralı hakkındaki varsayımlara değinen yazar, krallığın genişleme siyasetiyle ilgili bilgiler verir. Mellaart Hattusilis I, Mursilis I ve Hantili devrinde yapılan savaşları ve kazanılan toprakları özetledikten sonra, Karadeniz dağlarında kabileler halinde yaşayan Kaşkalar'ın gerilla savaşı türündeki saldırılarını anlatarak, iç ve dışta yapıcı bir düzenin Telepinus devrinde kurulmağa çalışıldığını belirtir (s.

62). Boğazköy yakınındaki Alaca Höyük (Arinna?) yerleşmesinin anıtsal kapısına değinen yazar, kapının sağında ve solunda yer alan iki büyük sfenksin en erken Hitit yontusu olabileceğini önerir. Alaca Höyük kabartmalarının Bitik ve İnandık kült vazolarıyla ilişkisi olabileceğini öneren Mellaart, bu yontu sitilinin Hitit'e özgü olduğunu ve kökeninin Kültepe II ve Ib'den elde edilen silindir ve damga mühürler üzerine özenle kazılmış sahnelerde görülebileceğini söyler.

Yeni Hitit Krallığı : adlı bölümde (s. 66-77) yazar M.Ö. 1475 -de Tuthaliya I'nin tahta çıktığı yıllarda Yakın Doğu tarih sahnesinde oluşan değişimlere ve büyüyen güçlere yer verir. Tuthaliya I'nin kimi düşmanlarını savaşa, kimini de antlaşmalarla dize getirerek, krallığın varlığını yeniden kanıtladığını vurgulayan Mellaart «Hitit imparatorluğu» deyiminin aceleyle verilmiş bir deyim olduğunu söyler. Hitit devletinin ne bir imparatorluk ne de konfederasyon olduğunu, yalnızca yenilmiş halklara zorla benimsetilmiş antlaşmalarla topraklarının genişletildiği totaliter bir devlet olduğunu söyler. Yeni Hitit krallığının M.Ö. 1200'den hemen sonra çöküşüne neden olarak 1194'de Mısır'a saldıran «deniz kavimleri»nin gösterildiğini belirten yazar, bu fikre katılmadığını, kendisine göre yıkılışa neden olan güçlerin ne «deniz kavimleri» ne de Frigler olduğunu, yıkılışın sorumlusunun Kaşkalar olması olasılığının büyük olduğunu söyler (s. 72). Yazar 74-76 sayfalar arasında Boğazköy'deki yapılara ve Yazılıkaya'ya yer verir.

Muşki ve Hatti : Frigler ve Yeni Hititler : (s. 78-90). Frig ve Kaşka saldırıları sonucunda, M.Ö. 1200 sıralarında, Anadolu'da Son Tunç Çağı krallıklarının uğradığı felâketin, Anadolu'nun Demir Çağı'na ait siyasi haritayı da değiştirdiğine dikkati çeken Mellaart, Anadolu'daki önemli iki topluluktan Muşki ve Hattiler'den (yeni terminolojiye göre Frig ve Yeni Hititler) sözedilmeğe başladığını yazar. Anadolu'nun batı kıyılarına M.Ö. 1050'den beri akın etmekte olan Miken göçmenlerinin bir zamanlar yapamadıklarını şimdi gerçekleştirdiklerini ve çok az bir direnişle karşılaştıkları Anadolu kıyılarında koloniler kurmağı sürdürdüklerine değinen yazar, İon kentlerinin ilk evrelerinden proto-geometrik (M.Ö. 1050-900) ve geometrik (M.Ö. 9 ve 8. yüzyıl) olarak bilinen çanak çömlek dışında pek bir şey kalmadığını söyler. S. 79'da kuzey dağlarında Mysia

kabilesinin, Bitinialılar'ın ve Paflagonialılar'ın tunç çağ halkı ile kaynaştıklarını, Marmara Denizini geçerek, batı Anadolu platosunda yerleşen Frigler yüzünden yurtlarını yitirip güneye yerleşenlerin Kariyalı'lar, Likyalı'lar, Pisidialı'lar ve Pamphyliyalı'lar olduğunu söyler.

Demir Çağ kültürleri için pek çok arkeologun Neo-Hitit ya da Syro-Hitit terimi yerine «Neo-Luwian» ya da «East Luwian» terimlerini yeğlemelerinin nedenini yazar s. 79'da şöyle açıklar: «Tunç çağının çöküşünün en belirgin kaybı dildir. Bu dil, Kaşkalar ve Frigler tarafından Toroslar ile Fırat arasında kalan bölgeye ve kuzey Suriye'ye doğru geri püskürtülen kendilerine Asur ve Urartu kaynaklarında «Hatti» denen ve Hititlerin siyasal varisi olan Neo-Hitit ya da Syro-Hitit krallıkları tarafından sürdürülmüştür. Bu dağlık bölgede yaşayan Tabal, Tuhana, Hilakku, Que, Melid, Kummuh, Gurgum, Patin ve en güçlülere Kargamış krallıkları anıtsal yazılarını Luwi hieroglif yazısını kullanarak yazmışlardır. Luwi yazı ve dilinin kullanılması, bizim Hititlerle değil, fakat batı Anadolu'nun Kuzzuwadha, Tarhuntassa ve Arzawa krallıklarındaki Luwi öğeleriyle karşı karşıya olduğumuzu gösterir». Anadolu'da Urartu ve Doğu Luwiler dışında Demir Çağ'ın üçüncü etnik gücü olan Frigler'in Avrupa'nın güney doğusundan geldiğini söyleyen yazar (s. 847), M.Ö. 800 yıllarında karanlık çağın dışına çıkıldığında Frig kültürünün komşu kültürler kadar Anadolulu bir duruma geldiğini söyler.

Urartu : (s. 91-103). Konuya Urartu (Ararat Ülkesi) sözcüğünün en erken 13. yüzyıla ait Asur kaynaklarında rastlandığına dikkati çekerek başlayan yazar, ilk Urartu kralının Arame olduğunu belirterek kronolojik sırayla başa geçen diğer Urartu krallarını ve yaptıkları işleri anlatır. Urartunun yıkılışında etken olan nedenleri Mellaart 96-99 sayfalar arasında açıklar.

Demir Çağ'ın özelliklerinin düz yerleşmeler değil, genellikle stratejik nedenlerle seçilen sarp tepeler üzerine kurulan kaleler ve bu kalelerin eteklerinde yer alan sivil yerleşmeler olduğuna değinir. Urartu'nun ticaret ve endüstrisi hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuzu ancak metal işçiliğinin Urartu'nun gerçek hünere olarak benimsenmesinin gerekli olduğunu belirten yazar, ölü gömme adet-

leri hakkında şunları söyler : «Urartu gömü gelenekleri farklılık göstermekteydi. Toprağa gömmeyi ve yakmayı bilen Urartu'da tümülüs hiç görülmez. Kralı gömüler için kayalara oyulmuş odalar, kayaların olmadığı yerlerde ise, Altıntepe gibi, taştan yapılmış odalar içine gömü yapılmaktaydı» (s. 102). Urartu bölümünde son olarak yazar Urartu çanak çömleğine değinir ve en iyi bilinen Toprak-kale keramiğinin öncüsünün henüz ortaya çıkarılmadığını söyler.

Lidyalılar ve İonyalılar : (s. 104-109). Gordion'daki Kimmer yağmasından (M.Ö. 696) Lidya kralı Krezüs'ün M.Ö. 546'da Pers kralı Kiros tarafından yenilgiye uğratılmasına değin batı ve orta Anadolu'da egemen gücün Lidyalılar olduğunu söyleyen yazar, arkeologlar tarafından tarihi karanlıktan çıkarılmayı bekleyen diğer bir zaman parçasının da bu olduğuna dikkati çeker. M.Ö. 690 yılında önceki sülâleyi yıkıp başa geçen Giges'in saltanatının da Kimmer istilâsı sonunda yıkıldığını söyleyen yazar, Frigler'in aksine Lidyalılar'ın Anadolu kökenli olduklarını, dillerinin henüz anlaşılammış olmasına karşın Hitit-Luwi türünde olduğunu belirtir.

Lidya'nın son kralının Krezüs (M.Ö. 561-546) olduğunu, bu kralın İran'daki Akamenid krallığının kurucusu büyük Kiros tarafından yenilgiye uğratıldığını, böylece Anadolu'nun M.Ö. 546'dan 333'e dek Persler tarafından yönetildiğini söyler.

J. Mellaart'ın sunduğumuz bu kitabı yurdumuzda eksikliği hissedilen elkitaplarından biridir. Anadolu arkeolojisi hakkında toplu ve öz bilgiler sunması, Anadolu'daki kültür sürekliliğini anlaşılması kolay bir dille vermesi yönünden özellikle arkeoloji öğrencileri ve arkeolojiye ilgi duyan her kişi için son derece yararlıdır.

Altan Çilingiroğlu